

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

De gamle købstæders hukommelse

Rådstuearkiver og deres brug

Af
Ole Degn

Arkivernes Informationsserie

De gamle købstæders hukommelse

Rådstuearkiver og deres brug

Af

Ole Degn

Statens Arkiver
1994

Omslagsbillede:

Byskriveren under udførelsen af sin gerning – et sjældent billede. Byskriveren, i dette tilfælde Hans Mossin Lange (ca. 1755–1816) i Odense, var den embedsmand, der udførte de skriftlige forretninger for magistraten (Glasmaleri i bymuseet Møntergården i Odense).

Redaktion: Dorrit Andersen
© Statens Arkiver og Ole Degn
Sats og tryk: AiO Tryk as, Odense
ISBN 87 7497 1557

Indhold

Rådstuearkiverne: benyttet – og ikke benyttet	5
Hvad rådstuearkiverne kan bruges til	6
Rådstuearkivernes tilblivelse	7
Rådstuearkivernes omfang og indhold	9
Rådstuearkivernes ordning	28
Rådstuearkivmateriale i Rigsarkivet	30
Oversigt over rådstuearkiver –1869	31
Registraturer og hjælpemidler	33
Litteratur	34
Ordliste	37

Rådstuearkiverne: benyttet – og ikke benyttet

Ved rådstuearkiver forstås købstædernes arkiver fra tiden indtil udgangen af 1868, da byernes styre ændredes ved købstadkommunalloven af 26. maj 1868. Indtil da havde købstæderne hørt under kongelig myndighed, udøvet først gennem lensmændene og efter Enevældens indførelse 1660 af stiftamtmandene, fra 1793 af amtmændene. Med købstadkommunalloven indførtes kommunalt selvstyre, først dog med en vis begrænsning, idet borgmestrene endnu indtil 1919 var kongelige.

Som lokalarkiver findes rådstuearkiverne i de fire landsarkiver. Deres dom-bøger, borgerskabsprotokoller, brandtaksationer m.m. bliver ganske flittigt benyttet, ikke mindst af slægtsforskerne. Arkiverne har også været benyttet af byhistorikere ved udarbejdelsen af byhistoriske værker, men ikke nær i det omfang, man kunne have forestillet sig, når man ser, hvad disse arkiver rummer. En for-

klaring er, at mange af rådstuearkiverne i landsarkiverne står opstillet i en ældre tids orden, usystematisk, usammenhængende, forvirrende og med materiale placeret under forkerte betegnelser. En anden forklaring er, at det rige indhold i mange af arkiverne ikke er tilstrækkeligt kendt, bl.a. på grund af den forvirrende opstilling. Dog må det også spille ind, at materialet i mange tilfælde er så omfattende, at det vil være meget tidkrævende at udnytte det i større omfang. Så meget vigtigere er det at vide, *hvad* der er i disse arkiver.

København har som hovedstad haft en særlig stilling blandt byerne. På grund af størrelsen har den et meget omfangsrigt arkiv, der som Københavns Stadsarkiv findes på Københavns rådhus, idet dog et stort materiale vedrørende byens gårde og grunde, gejstlige institutioner m.m. ad forskellig vej er kommet til Rigsarkivet.

Hvad rådstuearkiverne kan bruges til

Rådstuearkiverne er naturligvis centrale ved undersøgelser og udarbejdelse af fremstillinger af købstadens historie. De kan her belyse alle sider af byens og borgernes liv, men kan dog på vigtige områder suppleres med præsteembedernes kirkebøger, byfogedens arkiv, lavsarkiverne, toldarkivets årsberetninger og folketællingerne. Når det gælder mulighederne i rådstuearkiverne selv kan man her pege på vigtige sider som byens styre og embedsmænd i magistratens sager, dens økonomi i kærnerregnskaber og andre

regnskaber, borgerne i borgerskabsprotokoller og skattelister, deres handel i konsumtions- og acciseregnskaber og deres ejendomme i brandtaksationerne.

På grundlag af rådstuearkiverne kan man arbejde ikke blot med byens topografi, bygninger, gader osv., og begivenhederne i byens liv, anlægsarbejder, sociale konflikter, valg, krige osv., men også med borgernes erhverv og økonomi, sociale niveau og status osv. Hvad angår enkeltpersoner, vil man ofte på mange måder kunne følge disse.

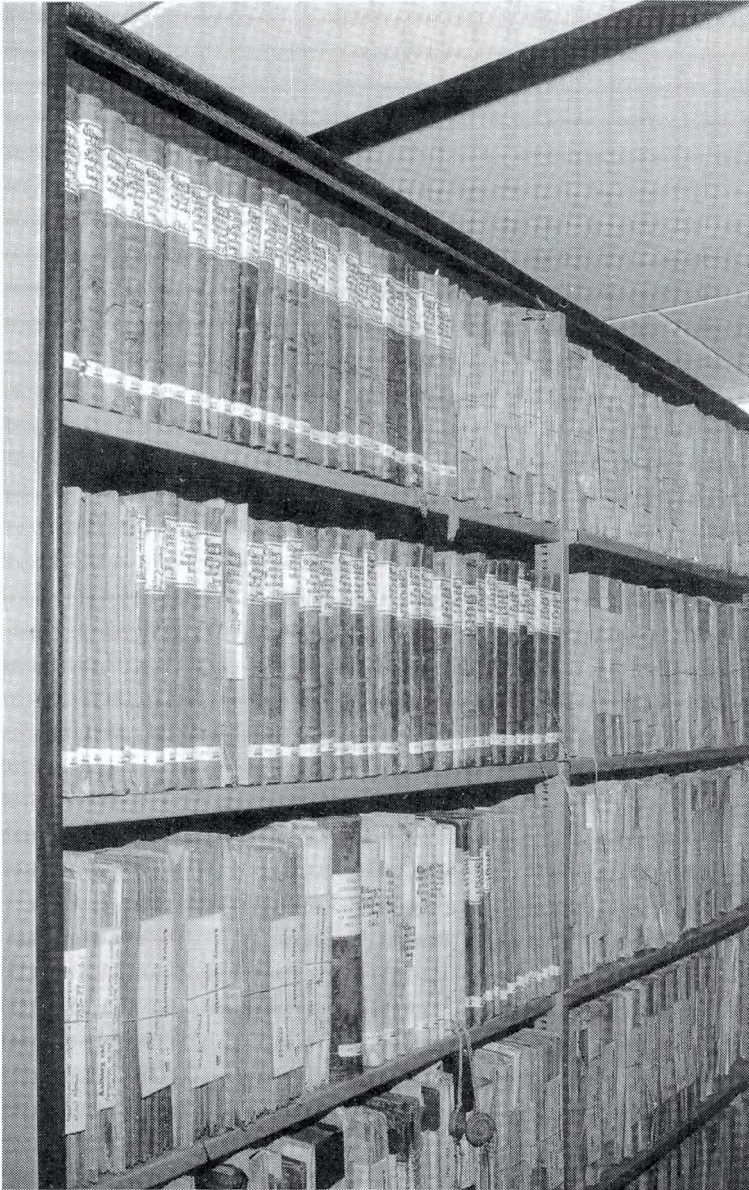
Rådstuearkivernes tilblivelse

Betegnelsen **rådstuearkiv** antyder en helhed; men man kan næppe sige, at denne består i mere end rammen i form af rådhuset, rådstuen, bygningen, der rummede byens arkiv. Dette falder ellers i en række afdelinger, der er blevet skabt af forskellige arkivskabere, som byrådet eller magistraten, de eligerede borgere, borgerrepræsentationen, kærneren, havnekærneren, fattigforstanderne, en række kommissioner, som havnekom-

missionen, skolekommissionen og fattigkommissionen m.fl.

Grundlaget for byens administration i den periode, hvorfra man har det væsentligste materiale i rådstuearkiverne, er Christian 3.s recesser 1537 og 1540, Christian 4.s købstadforordning af 1619, en forordning af 1682, der gav stiftamtmandene tilsyn med købstæderne – ved amtsreformen 1793 overført til amtmændene – og Danske Lov 1683 samt købstadanordningen af 1837.

Fra Ålborg rådstuearkiv i magasinet i Landsarkivet for Nørrejylland

Rådstuearkivernes omfang og indhold

Ligesom købstæderne selv er rådstuearkiverne af vidt forskellig størrelse, idet der dog ikke på nogen måde behøver at være en sammenhæng, da arkivernes bevaringsgrad også er vidt forskellig. De bedst bevarede arkiver rækker tilbage til middelalderen; men for de fleste købstæder begynder sagerne først i anden halvdel af 1600-årene eller i 1700-årene, idet arkiverne er præget af tab ved bybrande i 1600–1700-årene eller af kassationer. Materiale-mængden og bevaringsgraden varierer ganske meget, fra Helsingørs 99 hyldemeter, Tønders 86, Odenses 73, Ålborgs og Randers' 62 m og Slagelses og Ribes 45 m til Frederikssund-Slangerups, Nykøbing S.s, Svanekes, Nysteds og Lemvigs 3–4 m og Allinge-Sandvigs ene meter. Set på baggrund af befolkningstallene 1801 og 1860 skulle de bedst bevarede rådstuearkiver være dem fra Tønder, Ribe, Kalundborg, Helsingør, Køge, Slagelse, Mariager, Roskilde, Rudkøbing, Kolding, Sønderborg, Korsør og Viborg, i nævnte rækkefølge; de er dog tæt fulgt af Næstved, Skælskør, Vordingborg og Ringkøbing. Mens de bornholmske og de fleste af de lolland-falsterske og vendssysselske købstæder ligger meget langt nede.

I det følgende gennemgås materialet i rådstuearkiverne i den orden, hvori det er opstillet i en modelregistratur i det sjællandske landsarkiv, idet der i øvrigt ikke findes nogen fælles orden for disse arkiver, således som det fremgår af afsnittet s. 28. Den benyttede rækkefølge

er den, man ser i den trykte registratur over Køge rådstuearkiv, udgivet 1985 (jfr. s. 33).

Ældre arkivfortegnelser. I flere af rådstuearkiverne findes ældre arkivfortegnelser eller arkivdesignationer over arkivet eller dele af det. De kan være af værdi ved opsporing af tidligere forsvundne arkivalier eller til belysning af gådefulde forhold omkring bevaring, proveniens m.m., og de kan også rumme korte referater eller udtog af arkivalier.

Pergaments- og papirsbreve. Fra gammel tid har der i en del rådstuearkiver været opbevaret en særlig samling pergaments- og papirsbreve, som egentlig kun delvis vedrører selve bystyret og de almindelige magistratsforretninger. For tiden før 1559 findes væsentlige dele af disse breve i Rigsarkivet, se nedenfor, s. 30.

Magistratens forhandlinger. Før 1660 omfattede magistraten 1–2 borgmestre og op til 10 rådmænd, afhængig af byens størrelse. Valgmåden kunne variere noget, idet ledige rådspadser kunne besættes dels ved selvsupplering, dels ved udnævnelse ved den kongelige lensmand. Efter Enevældens indførelse 1660 indsattes borgmestre og rådmænd ved kongelig udnævnelse, og snart begyndte med baggrund i besparelser en nedskæring af magistratsmedlemmernes antal. Ved en forordning 1682 fastsattes bystyrets om-

Udgifter

Summa 18 24 1189 1 53

4. Udgifter af det i December 1849

for etablisment militaire Hestedepot

a) Løstalt 100 Rdr. 100 Rdr. for Løstaltet og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

for Lønning 178 5122

b) Udgifter af det i December 1849

for Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

for Lønning 178 5122

5. Løstalt for Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

273.42

6. Udgifter af det i December 1849

Løstalt 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

2.310

7. Udgifter af det i December 1849

Løstalt 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Lønning af 100 Rdr. 100 Rdr. og

Summa 22 / 13 4430 3 26

Side af Frederikshavn kærnerregnskab 1849. Udgifter til et militært hestedepot, apoteker-
visitation og brandsprøjtere-reparation var en lille del af de mange typer regnskabsposter, der
fortæller om livet i byen, ligesom i de øvrige regnskaber i de lange rækker af kær-
nerregnskaber i købstædernes arkiver. D 7, Frederikshavn rådstuearkiv, 81, 1849-50
Kærnerregnskaber. (Landsarkivet for Nørrejylland).

fang for de enkelte byer, hvoraf to tredjedele af Øernes og en tredjedel af Jyllands mistede deres råd og måtte nøjes med en byfoged til varetagelse af forretningerne. De resterende stod tilbage med råd på to borgmestre og tre rådmænd (Helsingør, Korsør, Odense, Nyborg, Ålborg, Viborg, Århus, Fredericia og Ribe) eller én borgmester og to rådmænd (de øvrige 27 købstæder). Indskrænkningerne giver sig også udslag i arkivernes indhold og ordning, idet der i byer med blot en byfoged forståeligt nok forekommer sammenblanding af rådstuearkivets og byfogedarkivets materiale, hvorfor det kan være nyttigt også at efterse sidstnævnte.

Magistratens forhandlinger ses nedfældet i rådstue(rets)protokollerne. Rådstueretten var en parallel til bytinget (hvis protokoller findes i byfogedarkiverne), og bestod af borgmestre og råd, i nogle byer med deltagelse af byfogeden. Rådstueretten havde dømmende myndighed især i civilretlige sager (handelsforhold, borgerskab m.m.). I hvert fald fra 1500-årene og frem til 1805 havde København, Malmø og Ribe landstingsret, dvs. at appel fra underretten (bytinget) skete til rådstueretten, ikke til landstinget. På samme måde havde Odense landstingsret 1649–1792, Ålborg, Viborg og Århus 1661–83, Nakskov 1662–83, Nyborg 1664–1772, Korsør 1664–1775, Fredericia 1665–1805 og Randers 1718–1805. I 1682 forsvandt rådstueretten sammen med magistraten i halvdelen af de danske købstæder, og den forsvandt helt 1805.

Rådstue(rets)protokollerne eller -dom-

bøgerne indeholder referater af magistratens forhandlinger og af beslutninger på møder med hele borgerskabet (rådstuesamlinger eller -møder), ofte også optegnelser om aflæggelse af borgerskabsed, og de kan være brugt som rådstueretsprotokoller. Som sådanne benyttedes de især i 1600-årene. Med den uklare opdeling mellem rådstuerettens og byrettens områder kan indholdet af rådstueprotokollerne være meget varierende, og sager begyndt i den ene protokolrække kan fortsætte i den anden. Fra slutningen af 1600-årene og endnu tydeligere fra begyndelsen af 1700-årene ser man begrænsninger i rådstuerettens sagområde, og protokollerne rummer især fiskale sager og visse næringssager, inddrivelse, udlæg, forlig, takster, ligningssager, kæmnersager og attestudstedelser. Efter midten af 1700-årene er borgerskabs- og næringsbevillinger samt verdslig mægling ved separation det, der fylder mest i rådstueprotokollerne. Efter retsreformen 1805 er de udelukkende forhandlingsprotokol for magistraten som administrativt organ, med referater og beslutninger ligesom tidligere vedrørende regnskabsspørgsmål, anlægsarbejder, ansættelser, udnævnelser, indkvarteringer m.m. Især lavsspørgsmål, udnævnelser af oldermænd og tildeling af svende- og ansættelsesbreve samt udstedelse af søpas optager megen plads.

I en vis tilknytning til rådstue(rets)protokollerne står borgerskabsprotokollerne med deres fortegnelser over dem, der tog borgerskab i byen, dvs. aflagde borgered og betalte borgerskabspenge som forudsætning for, at de kunne drive

borgerlig næring. Notaterne om borger-skaber kan som nævnt også være indført i rådstue(rets)protokollerne, ligesom man kan finde sådanne i tingbøger og kæmnerregnskaber. Det er især de større købstæder, der havde særlige borgerskabs-protokoller. De angiver ligesom de øvrige som regel ikke blot navne, men også fødesteder og erhverv. Ved næringsloven 1857 bortfaldt borgerskab fra slutningen af 1862 og erstattedes af næringsadkomster, der dog fortsat betegnedes borger-skab.

Til borgerskabs- og rådstue(rets)protokollerne er i vidt omfang udarbejdet alfabetiske personregistre, opstillet på landsarkivernes læsesale. En række borgerskabs- og rådstue(rets)protokoller er udgivet i forskellige former, se s. 35.

Magistratens korrespondance, med kopibøger, journaler og ind- og udgåede breve, er sammen med kæmnerens regnskaber og skatte- og afgiftsregnskaber og fattigvæsenets sager det mest omfattende materiale i rådstuearkiverne. Afhængig af bevaringsgrad og tidligere ordningssystemer, der kan have en vis sammenhæng med byens og dermed administrationens størrelse, kan korrespondancen være opstillet på meget varierende måder. For flere, især større arkiver må man konstatere, at korrespondancen er ret uoverskuelig indtil begyndelsen af 1800-årene. Dette skyldes ikke mindst, at kopibogsystemet kan være anlagt noget inkonsekvent, og at benyttelsen efter den oprindelige hensigt ikke har været konsekvent. Korrespondancen kan være

opstillet kronologisk, eventuelt inddelt i kongebreve, forordninger osv., eller sagligt. I byer, hvor magistraten efter 1682 alene omfattede en byfoged, kan købstadens eller magistratens og byfogedens korrespondance være holdt i én række.

Ved huller i rækkerne af kopibøger og indgåede breve vil man i mange tilfælde kunne finde erstatning i Danske Kancellis indgåede breve og kopibøger i Rigsarkivet, for kopibøgernes vedkommende i de trykte uddrag i Kancelliets brevbøger 1551–1649, udgivet af Rigsarkivet 1888–1993.

Magistratens regnskaber. I 1773 søgte regeringen ved en forordning af stramme og kontrollere købstædernes økonomiske forvaltning. Det krævedes bl.a., at et skematiseret hovedregnskab for det forløbne regnskabsår (= kalenderåret) skulle udarbejdes af magistraten. Senest tre måneder efter aflæggelsen skulle regnskabet indsendes til Rentekammeret gennem amtmanden med hans påtegninger. Rentekammeret, fra 1802 Danske Kancellis revisionskontor for købstæderne, var indtil 1827 købstædernes revisionsmyndighed. Efter denne tid foretoges revisionen af amterne, hvorfor disses arkiver rummer lange rækker af købstadsregnskaber.

Hovedregnskabets eller magistratsregnskabets opstilling hvilede til dels på kæmnerregnskabet, der var et bilag til det, jfr. nedenfor. Andre bilag kunne være mark-, indkvarterings-, brandkasse-, vægter-, skovkasse- og konge- og frireseregnskaberne, jfr. s. 20–24.

Ved købstadanordningen 1837 bestemtes, at der atter blot skulle føres et kærnerregnskab, jfr. nedenfor.

De eligerede borgere. Forløbere for de eligerede, dvs. udvalgte borgere var de såkaldte 24 mænd, også kaldet »menige almue« eller »menige borgere«, der dels stod som borgernes talsmænd over for magistraten, dels virkede sammen med denne, især i økonomiske sager, bl.a. ved skatteansættelse og revision af byens regnskaber. De kendes i mange byer fra 1500- og 1600-årene, men forsvandt en tid, hvorefter institutionen genindførtes i 1700-årene på foranledning af stiftamt-mændene. Et reskript af 1787 forudsætter, at eligerede borgere forekom i alle byer. Ved købstadanordningen 1837 indførtes valg af borgerrepræsentanter, se nedenfor.

De eligerede borgere havde fast møde-lokale på rådhuset og førte ofte egne protokoller. I 1700-årene synes medlemskabet at have været livsvarigt. Valgmåden lå ikke fast; de eligerede borgere kunne supplere sig selv eller indstille nogle, som magistraten kunne vælge imellem, magistraten kunne udfylde tomme pladser eller de kunne vælges på rådstuen. 1797 bestemtes, at de skulle vælges af borgerne, og at valgene var livsvarige, 1807 ændret til, at de eligerede og magistraten for hver tom plads i fællesskab skulle indstille tre navne, som borgerne kunne vælge imellem.

Ved nævnte reskript fik de eligerede borgere 1787 del i budgetlægningen, regnskabsaflæggelsen, indkvarteringen og skattelægningen, og disse områder ses

behandlet i deres forhandlingsprotokol og korrespondance.

Borgerrepræsentationen afløste 1837 de eligerede borgere og fungerede sammen med magistraten. Ved købstadkommunalloven 1868 afløstes den af byrådet.

I modsætning til de eligerede borgere valgtes borgerrepræsentationen ved åbne og direkte valg, der foregik på rådstuen. Desuden fik borgerrepræsentationen mere bestemte rettigheder med hensyn til alle byens anliggender og kommissionsbesættelser, ligesom der blev fastsat bestemte procedurer for forhandlingerne mellem magistraten, borgerrepræsentationen og de to organers forhold til centraladministrationen.

Valgret og valgbarhed gav grundejendom med en ejendomsværdi af en vis størrelse, varierende fra f. eks. Helsingørs 2.000 rdl. til Svanekes og Sæbys 200 rdl. Antallet af borgerrepræsentanter varierede fra Helsingørs, Odenses og Ålborgs 18 til Sorøs, Præstøs, Skagens, Frederikshavns og Sæbys 5.

Arkivmaterialet fra borgerrepræsentationen svarer til de eligerede borgeres.

Kommunalbestyrelsen indførtes for købstæderne ved købstadanordningen af 1837 og omfattede magistrat + borgerrepræsentation. Ved købstadkommunalloven af 1868 afløstes den af byråd.

Kommunalbestyrelsen førte bl.a. tilsyn med regnskabsvæsenet og skulle holde møde i tilfælde af uoverensstemmelser mellem magistraten og borgerrepræsentationen. Der kunne eksempelvis holdes kommunalbestyrelsesmøder et

par gange om måneden, og alle arter af sager blev behandlet. Formand for kommunalbestyrelsen var borgmesteren. Beslutninger blev truffet ved flertalsafgørelser, idet dog formanden ved stemmelighed var udslagsgivende, og han kunne kræve en beslutning indanket for amtet eller kancelliet. Møderne blev efterhånden offentlige.

Arkivmaterialet fra kommunalbestyrelsen svarer til de eligerede borgeres.

Kæmnerens regnskaber og korrespondance. Kæmneren forestod byens økonomiske forvaltning og regnskabsaflægelse, herunder opkrævningen af alle skatter og afgifter og lejeindtægter af byens huse, bygninger og jorder, og han havde også tilsyn med de offentlige bygninger, veje, broer osv. Udgifterne til disse samt til lønninger afholdt han umiddelbart af årets indtægter, og han kunne selv tage initiativet til reparationer og anden vedligeholdelse; men oftest afholdtes disse udgifter efter magistratens anvisning. I enkelte større byer havde man to kæmnere, nemlig i Helsingør, Ålborg og Ribe.

Kæmnerembedet, der indtil 1778 var ulønnet, var oprindeligt et magistratsombud, der gik på skift blandt rådmændene, men blev i 1500-årene et borgerligt ombud, idet den nye kæmner udpegedes i forbindelse med revisionen af den foregåendes regnskab. Købstadforordningen 1619 bestemmer, at kæmnere skulle vælges af borgmestre og råd blandt de fornemste borgere hvert år 2. januar.

I 1700-årene følte i byerne stadig mere ulemperne ved de årlige kæmner-

skifter og borgerne havde ringe lyst til at være kæmnere. Flere steder blev det skik at genvælge den samme og da at yde et mindre vederlag. I slutningen af 1700-årene havde man i mange byer fået fast kæmner, uden at denne dog kunne betragtes som en embedsmand, da lønnen var ringe og han måtte leve af sit borgerlige erhverv.

Indtil slutningen af 1700-årene var kæmneren økonomisk ansvarlig, således at han måtte gribe til sine private midler, hvis udgifterne skulle afholdes til tiden. Dette bevirkede, at han ved regnskabsårets slutning enten havde penge tilgode eller stod i gæld til byen. Det var derfor indtil midten af 1700-årene ofte vanskeligt at få et regnskab og dets revision tilfredsstillende afsluttet. Kæmneren måtte under alle omstændigheder være velhavende og anset.

For kæmnerens regnskaber gælder ligesom for skatte- og afgiftsregnskaberne, at huller i rækkerne for perioden 1660–1772 i almindelighed vil kunne udfyldes med regnskaberne i Rentekammerets reviderede regnskaber i Rigsarkivet. Disse omfatter for købstadsregnskaberne vedkommende regnskaber over de kongelige indtægter fra købstæderne, herunder konsumtion, accise (se nedenfor) og skatter. Efter 1772 returneredes de reviderede magistratsregnskaber til købstæderne og findes i rådstuearkiverne under hovedregnskaber eller magistratens regnskaber (se ovenfor). For perioden efter 1826, da kæmnerregnskaberne revideredes af amtet, findes regnskaberne ofte i amtsarkivet. Også tidligere kan der dog findes kæmnerregnskaber i amtsarki-

Vognen beegnes N ^o	Förklaring over een Hver Vogn og Hver Hjer og Beoere, samt beskaffenhed dag Lovet.	Taksation N ^o Rådhuset
	Copenhagen d. 22 ^{de} Marts 1750	
	Som her nu medt, bindes sig vore brødens om Løsumud, og her den skædske kunde i den nye god separation i den nye skat og skatte og den nye Løsum og Skatte and som vil i disse gule Brede kendes, men den nye skat og skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte	
69	A. Heri skeltes til tre og tre hørn i den nye skat og skatte og skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte	2000-
	B. Om den nye skat og skatte og skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte	150-
	C. Om den nye skat og skatte og skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte og den nye Skatte og Skatte og Skatte	150-
	Lathus d. 24 ^{de} Marts 1750	

Side af brandtaksation 1761 fra Vejle. Man ser slutningen af den lange beskrivelse af rådhuset og takseringen af en ejendom med sals- og bryggerhus, stald og lade, med angivelse af antal fag, dvs. afsnittene mellem bindingsværksstolperne. D 32 Vejle rådstuearkiv, 105, 1736–1791 Brandtaksationer. (Landsarkivet for Nørrejylland).

verne, hvor der tillige kan forekomme andre af købstadens regnskaber, som havneregnskaber, delinkvent- og bropenregnskaber, skole- og fattigregnskaber.

Kæmnerens regnskaber –1837. En del af kæmnerregnskabernes poster kan være faste gennem længere tidsrum, og principperne ændres ikke før 1837, da man gik over til nyere bogholderisystemer.

Kæmneren skulle afslutte regnskabet hvert år til en bestemt termin. Denne kunne i ældre tid være f.eks. Skt. Knuds dag (7. januar), Skt. Peders dag (22. februar) eller Skt. Thomas' dag (21. december). Revisionen foretoges i ældre tid af borgmestre og råd og de 24 mænd. Ved købstadforordningen 1619 bestemtes, at revisionen skulle foretages hvert år senest 14 dage efter kæmnerskifte af lensmanden, to rådmænd udpeget af denne og nogle borgere, og dette gentoges i recessen 1643 og Danske Lov 1683. I 1745 bestemtes, at der blandt borgerne skulle vælges tre revisionsmænd, som skulle revidere, hvorefter magistraten godkendte. I 1773 flyttedes den afgørende revision til Rentekammeret. Samme år blev det understreget, at de hoved- og generalregnskaber, som byens øvrighed i henhold til Danske Lov skulle aflægge hvert år til nytårsdag, ikke var identiske med byens kæmners årlige regnskaber; disse sidste var blot bilag til førstnævnte. Fra 1802 overtog Danske Kancellis revisionskontor for købstadsregnskaber revisionen, og 1827 henlagdes den under amtet, hvorfor kæmnerregnskaberne 1826–37 som før nævnt ofte vil findes i amtsarkiverne.

Kæmnerens regnskaber 1838–68. Ved købstadanordningen 1837 omlagdes byernes regnskabsvæsen på flere måder. I forening med magistraten eller byfogeden skulle borgerrepræsentanterne udarbejde et årligt overslag over de udgifter, byen skulle bestride det følgende år, med en forklaring på de midler, byen uden skatteligning havde til at bestride udgifterne med og angivelse af ligning for det resterende. Da skatterne ikke længere skulle opkræves enkeltvis, men samlet, og de indkomne beløb fordeles på budgettets enkelte poster, måtte kæmneren have et kontoinddelt regnskabssystem. Man fik et mere moderne bogholderisystem, med flere rækker regnskaber, herunder hovedbøger. Disse sidste samler posterne på kæmnerregnskabets forskellige poster, herunder også skolekasse, vej-kasse osv., og tilsvarende fører kæmnerens kassebøger (kassejournaler) efterhånden samtlige ind- og udbetalinger.

Skatte- og afgiftsregnskaber. Centralt i kæmnerens økonomiske forvaltning og regnskabsaflæggelse stod hans opkrævning af og redegørelse for skatter og afgifter, grundlaget for hans udgiftsbetalinger for byen og skatteafregninger til kongen (kronen eller staten).

Under særlige forhold havde kongen ikke nok i de almindelige indtægter, de *faste skatter* (herunder før 1660 byskatten, der var fastsat i 1400-årene og ikke var særlig stor) og krongodsindtægterne, og der måtte opkræves *ekstraskatter*. De krævedes især til militære formål (hvervede tropper, krigsudgifter, fæstningsanlæg, herunder bøsseskytterhold eller bor-

geleje- og bådsmandsudskrivningskat (dvs. afløsning for underhold i vinterkvarter, der fra 1600-årenes begyndelse holdtes i København), sjældnere til kongens kroning eller bryllupsudgifter (frøkenskatter og prinsessestyr). Særlige madskatter til flåde, hær og hof ses ofte, men blev for købstæderne kun udskrevet i 1560'erne, og særlige kobberskatter af købstæderne havde man 1566 og 1601, af København (kobber og tin) 1646. I 1560'erne betød Syvårskrigen et større antal ekstraskatter, og fra 1610'erne fik man med krigen og væksten i militær-, administrations- og hofudgifterne en voldsom forøgelse i udskrivningen af ekstraskatter, der på flere måder blev nærmest permanente. Fra 1620'erne fik man formueskatter efter hartkorn (af adelen) og af rentepenge (1627, 1638, 1642, 1647, 1652 og 1657), tjenestefolks løn (fra 1629) og af grundejendom i byerne, især i København, og i 1645 en kopskat (hovedskat) på Sjælland og Lolland-Falster.

Med Enevælden efter 1660 skabtes der efter afhændelse af krongods nye faste skattesystemer, først og fremmest matrikelskatterne; men det var under krige og urolige forhold stadig nødvendigt at udskrive ekstraskatter, ikke mindst i tiden indtil 1721. I den følgende fredsperiode fik man blot 1743, 1757, 1789 og 1799 (indirekte) ekstraskatter på formue, næring, lønninger m.m., på grund af udenrigspolitiske kriser. 1760'erne gav dog med udgangspunkt i en farlig udenrigspolitisk situation en ekstraskat, der imidlertid blev permanent (1762–1812), mens en saltskat kun opkrævedes

1768–70. Med ejendomsskatten 1802 (jord- og tiendeafgiften og bygningsafgiften) fik staten faste skatter; men efter krigsudbruddet 1807 udskreves dog forskellige ekstraskatter. Efter 1818 var de ordinære skatter igen grundlaget for statens finanser. Krigen 1848–50 medførte dog en krigsskat (hartkorns-, tiende-, bygnings-, rente-, gage- og næringskat), krigen 1864 en hartkorns- og indkomstskat, gentaget 1867.

Byens egne skattekrav opstod i forbindelse med udgifter til lønninger, fængselsvæsen, bygnings- og anlægsarbejder m.m. og dækkedes ved opkrævning af særlige kommunale skatter, der i 1700-årene kunne være faste (som betjenteskat, delinkventskat, vægterskat osv.).

Skatterne udskrevet i perioden 1560–1868 benævntes dels efter anledningen til udskrivningen (frøkenskat, krigsstyr, unionskat), dels efter betalingsmiddel (kornskat, madskat, kobberskat), dels efter skatteobjekt (kopskat, kvægskat, karrosseskat, ildstedsskat, folkeskat), og man møder henvend 150 forskellige betegnelser. Af særlig interesse er kop- og kvægskatten 1683–92, formue-, kop-, heste- og karrosseskatten 1743 og ekstraskatten 1762–1812, hvorfra man har gode mandtal (fra sidstnævnte over personer over 12 år).

Som hjælpere ved skatteopkrævningen havde kærneren rodemestrene, også kaldet skatmestrene eller fjerdingsmændene, ofte en eller to fra hver af byens fire fjerdinge. Forud for opkrævningen gik ligningen, der i den ældre tid varetoges af borgmestre og råd og de 24 mænd, se-

neri i henhold til købstadforordningen 1619, gentaget i recessen 1643, og Danske Lov 1683 af to-fire eller flere takserborgere sammen med det foregående års kærner; og fra 1838 i henhold til købstadanordningen 1837 af særlige ligningskommissioner.

Kærnerens regnskabsmateriale vedrørende skatter og afgifter kan være ganske omfattende og kompliceret. Mens man i byerne i 1500-årenes anden halvdel næsten alene havde de årlige byskatter og kun sjældent ekstraordinære skatter, til en prinsesses bryllup og lignende, fik man som før nævnt fra 1610'erne en voldsom vækst i skatteudskrivningen. Dette skyldtes dels direkte omkostninger i forbindelse med en række krige, dels omkostninger til stående hære og til flåden. Også 1700-årene kan opvise en lang række skatter med stadig nye navne.

Regnskaberne over skatter og afgifter hører egentlig til i forskellige lag af opkrævningsproceduren, ligning, opkrævning og endeligt regnskab; men det er for den ældre tid svært at gennemføre en opdeling. Ikke alt materiale er heller oprindeligt kærnerens, men måske udarbejdet af takserborgere eller fra 1837 af særlige ligningskommissioner. Dog er ligningslisterne anlagt med henblik på og overleveret til kærneren i hans virksomhed som skatteopkræver.

De fleste af kærnerens regnskaber på dette område omfatter egentlige skatter; men i 1800-årene fik man en række indtægter, der må betegnes som afgifter, således bygningsafgiften, bankhæftelsen, vandskatten, benyttelsesafgift for jorder m.m., se nedenfor.

Skatte- og afgiftsregnskaber - 1837. Ved skatteudskrivningen skelnede man som nævnt i århundreder mellem ordinære og ekstraordinære skatter; men skellet kan være flydende, og ekstraordinære skatter kunne udskrives over så lange tidsrum, at de reelt blev ordinære. Til de ordinære skatter hørte fra gammel tid byskatten, bådsmændsskatten og borgeleje- eller bøsseskytterholdet, senere matrikel- og saltskatten og grund- og lejeskatten. Langt de fleste af skatterne var dog ekstraordinære.

Af de indkrævede skatter gik fra 1600-årene den største del til kongen, mens en mindre del anvendtes til byens eller kommunens formål, til lønninger, anlægs- og vedligeholdelsesarbejder. Skatterne til kongen udskreves – når bortses fra de stående – gennem skattebreve, mens byen selv opkrævede de skattemidler, den skulle bruge. Egentlige lovbestemmelser fik man først med købstadforordningen 1619, gentaget i recessen 1643, og med Danske Lov. Af betydning var også en forordning af 1683, hvis bestemmelser om ligning halvt på grund og halvt på næring i hovedtræk var gældende indtil 1867.

De af regeringen udskrevne skatter lignede byens ligningsmyndigheder selv ud fra skøn over de enkeltes formue og evne, erhvervsindtægt (næring) m.m. på de enkelte borgere, på samme måde som de lignede de af byen selv udskrevne skatter. Fra 1600-årenes anden halvdel kom som noget nyt en del kongelige skatter, hvor der var fastsat bestemte skattebeløb for enkeltpersoner efter deres erhverv, stand og/eller rang (kopskatter) samt skatter på

særligt forbrug (som karosseskat, tjene-
stekarleskat, pantebrevsskat). Til brug
for opkrævningen af sådanne skatter
måtte udarbejdes særlige lister. En af
statsskatterne havde også en særlig bag-
grund i den såkaldte indkvartering, se
nedenfor.

Da kærneren havde ansvaret for skat-
teopkrævningen og skulle redegøre for
hovedtal fra denne i sit regnskab, vil man
ofte finde skattelignings- og mandtalsli-
ster som bilag til dette.

Skatte- og afgiftsregnskaber 1838–68.
På grundlag af det i købstadanordningen
1837 omtalte årlige overslag over byens
udgifter det følgende år og den vedføjede
forklaring over de midler, byen uden
skatteligning havde til at bestride ud-
gifterne med, fremkom det beløb, der
måtte fremskaffes ved ligning på byens
indbyggere. Da de enkelte skatter nu
ikke længere måtte opkræves særskilt,
men skulle lignedes under ét på hver skatte-
borger, måtte deres fordeling på de for-
skellige poster foretages af kærneren i et
kontoopdelt regnskabssystem. Man fik
nu også for skatte- og afgiftsregnskaber-
nes vedkommende et mere moderne
bogholderisystem, med flere rækker
regnskabsbøger.

Af kærnerens arkivmateriale i forbin-
delse med skatte- og afgiftsopkrævningen
må yderligere nævnes de såkaldte grund-
takster, udarbejdet første gang i henhold
til forordning 1682 om matrikulering af
købstædernes jorder. Man fik i grund-
taksterne taksationer af alle gårde, huse
og pladser i købstæderne med fastsættelse
af skattebeløbene. Grundtaksterne fra
1682 findes i Rentekammeret, men ko-

per findes i mange rådstuearkiver, ofte
med efterfølgende, ajourførte udgaver.
En forløber for grundtaksten i form af en
hustakst fra 1660–61 findes i en række
rådstuearkiver.

Af betydning er også opmålingspro-
tokollerne for bygninger, udarbejdet
med henblik på den i 1802 indførte byg-
ningsafgift eller -skat, areal- eller kva-
dratskatten, byernes vigtigste statsskat i
1800-årene, når bortses fra de indirekte
skatter. Den betales af bygninger på
købstadgrund og -jord, og svaredes ikke
af bygningerne som ejendom, men af
nyttens og brugen for ejere som for lejere.
Den betales af alle forhuse, side- og bag-
huse indrettet til beboelse, husholdning
og værksteder, og beregnedes i kvadrata-
len etagevis fra grunden til taget efter
opmåling af ydersiderne i længde og
bredde.

Markvæsen. Fra gammel tid havde de
fleste købstæder uden for det egentlige
byareal, *bygrundene*, et jordtilliggende,
byjorderne, der var dyrket som mark, by-
marken, eller eng eller lå hen som over-
drev. Byjorderne var af meget forskellig
størrelse fra købstad til købstad. Således
var omkring 1850 Frederikssund og Sorø
uden byjorder, mens Hjørring, Frederi-
cia og Ribe havde byjordsarealer på ca.
3.000 tdr. land, Varde på ca. 7.000 tdr.
land.

Byjorderne udskiftedes i de fleste af
byerne i slutningen af 1700-årene eller
begyndelsen af 1800-årene. Før da
kunne de være et vigtigt aktiv i de ofte
små købstæder, hvor landbrug var et ikke
ubetydeligt erhverv. Jorderne gav bor-

gerne erhvervsmuligheder, udnyttedes hovedsagelig af de mere velstillede, og var en indtægtskilde for byens kasse gennem leje og afgifter for græsning. Indtægterne gik i markkassen, som kunne være forvaltet af en formand for markvæsenet, der førte markkasseregnskaberne og også afholdt udgifterne til gærder, grøftnings- og digearbejder m.m.

Told, accise og konsumtion. Fra ældre tid findes i flere rådstuearkiver en del spredte sager vedrørende told- og konsumtionsvæsenet, opstået i forbindelse med toldens og konsumtionens opkrævning og/eller bortforpagtning og regnskabsaflæggelsen i forbindelse hermed. De egentlige regnskaber indsendtes til revision i Rentekammeret og findes i Rigsarkivet for enkelte, ikke kasserede årganges vedkommende i de reviderede købstadregnskaber, acciseregnskaberne efter 1762 og konsumtionsregnskaberne efter 1720 dog i gruppen Toldregnskaber.

I flere rådstuearkiver findes dog lange rækker af konsumtions- og acciseregnskaber. *Konsumtionen* indførtes 1657, var dog ophævet 1662–71, og opkrævedes (Bornholm var dog fritaget) ved indførsel til byerne af indenlandske varer, bl.a. korn, drikkevarer og kød, og den betaltes endvidere af malt og formalet korn (formalingsafgift). Til konsumtionen regnedes også græsningspenge af byernes kvæghold. Konsumtionen var i lange tidsrum bortforpagtet, men 1696–97 var den delvis på ligning i købstæderne, og der kan fra disse år være gode skattemandtal. Efter 1698 kunne den være

bortforpagtet til byerne selv, der kunne ligne byrden på befolkningen som en direkte konsumtionsskat. *Accisen* eller *sisen* var en forbrugsafgift på øl, vin og ølbrygning. Den tilfaldt som regel kongen, men byerne kunne have en andel i den. Fra 1686 var den en afgift på varer, som ind- eller udførtes ad søvejen samt en afgift på indgående skibes læstetal, og den betaltes af varernes ejer sammen med *tolden*. Indtil 1793 benyttedes indtægten til aflønning af købstædernes øvrigheds-personer, til deres fattige og til udbedring af havnene. *Tolden* kunne som forbrugsafgifterne være bortforpagtet; men dette ophørte 1783, hvorefter alle told- og accise- og konsumtionsarkivalier findes i toldarkiverne.

Brandforsikring. I 1761 indførtes brandforsikring i købstæderne, og bygningerne blev vurderet til brandforsikring i taksationsprotokoller, hvortil brandforsikringsprotokoller tjener som indgang. Hvert 10. år foretoges samlede nyvurderinger.

Brandforsikringsprotokollerne har rubrikker til ejendommenes taksationsnummer med angivelse af gadenavn og fjerding, ejernavn, beskrivelse af ejendommen samt taksationssum. Numrene er fortløbende og følger ofte gade for gade og hus for hus samme orden som skattemandtaller og indkvarteringslister m.m.

Skolevæsen. Først med anordning af 1814 om købstadskolevæsenet fik man et offentligt skolevæsen i byerne. Tidligere var alle købstadskoler private betalings-

Varde Bys Taxering

Anno 1682

Local Gjæmme
157 b. Springen

1000 Kroen

Gjæmme Gjæmme den 1000 kroen med 1/2 kroen
 til og med 1/2 kroen den 1000 kroen med 1/2 kroen
 Gjæmme og 1/2 kroen den 1000 kroen med 1/2 kroen - - - - - 70 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen og 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 5 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 60 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 19 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 700 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 200 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 10 Rdl.

1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen
 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen med 1/2 kroen - - - - - 50 Rdl.

1. 2. 4. 1.

Første side af Varde bys grundtakst 1682, med en række af ejendommene ved broen, takseret til mellem 5 og 400 rdl. For de enkelte ejendomme anføres ejer og eventuel lejer, og det anføres, om der er indkørsel, gårdsrum og have. D 31 Varde rådstuearkiv, 157, 1661-1797 Grundtakster. (Landsarkivet for Nørrejylland).

skoler, som 1500–1600-årenes danske skoler, når bortses fra latinskolerne og de fattigskoler, også betegnet danske skoler, tyske skoler eller skrive- og regneskoler, som i 1700-årenes begyndelse oprettedes i en række byer. Fattigskolerne er således forgængerne for 1800-årenes borgerskoler.

Ved anordningen 1814 nedsattes *skolekommissioner* i byerne. Formand for disse var sognepræsten, og de bestod i øvrigt af samtlige sognepræster, magistraten eller i byer uden en sådan byfogeden og to-tre skoleforstandere, udnævnt af skoledirektionen for perioder af to år.

Skolekommissionen, der også førte et vist tilsyn med de private skoler, beskæftigede sig med skoleregnskaberne og med en række spørgsmål i forholdet til elever og forældre: skolepenge, restancer, udvisninger, forsømmelser, kontrol med ikke skolesøgende børn og bespisning. I forholdet til skolen beskæftigede skolekommissionen sig med skole- og undervisningsplaner, timefordeling, instrukser, eksamenslister og almindeligt tilsyn. I forholdet til lærerne var opgaverne ansættelser, duelighed, aflønning, kollegiale forhold m.m. Kommissionen behandlede også alle spørgsmål i forbindelse med skolens bygninger.

Fattigvæsen. I tiden efter reformationen fik fattigvæsenet sine indtægter fra kirkekasserne, forskellige legatmidler og fæsteindtægter fra jorder, der i tidens løb var skænket til de fattige. Hjælp kunne i flere købstæder også ydes ved tildeling af ophold i fattighuset eller fribolig i fattigboder. Midlerne var dog utilstrækkelige,

og man havde et udbredt tiggeri. Ved den store fattigforordning 1708 blev der pålagt sognene at indrette et offentligt fattigvæsen, som kunne tage sig af alle fattige, betleri blev forbudt, og man indførte et system med mere regelmæssige frivillige bidrag. Midlerne administreredes af fattiginspektører, der omfattede sognepræsten (i byer med flere sogne sognepræsten ved hovedkirken), et medlem af magistraten eller i byer uden en sådan byfogeden og to eller flere borgere, der som hjælpere havde stodderfogeder eller stodderkonger, der bl.a. førte lister over byens fattige og fordrev udenbys tiggere. Resultaterne af ordningen var dog i det hele små.

I 1803 reorganiseredes det offentlige fattigvæsen. Man fik nu en fattigskat, der om nødvendigt kunne udpantes, og der indrettedes fattigkommissioner, bestående af sognepræsten (sognepræsterne i byer med flere menigheder), et medlem af magistraten, byfogeden som stedets politimester og to eller flere mænd af hvert sogn som fattigforstandere for dette. Fattigkommissionen havde som overøvrighed fattigdirektionen, bestående af (stift)amtmanden og biskoppen, der igen sorterede under Kancelliet, indtil 1814 dog i visse spørgsmål (spinderier og andre manufakturer) under Kommercekollegiet.

I løbet af 1800-årene gennemførtes i flere byer reorganiseringer af fattigvæsenets administration. Således kunne under fattigkommissionen nedsættes forskellige komitéer, for fattighus og arbejdsanstalt, brøduddeling, kasseregnskab m.m., og de kunne have særskilte

forhandlingsprotokoller, korrespondance m.m.

Sundhedsvæsen. I 1831 og 1832 indførtes under indtryk af en truende epidemi af indisk kolera sundhedskommissioner i købstæderne. De skulle omfatte byens øvrighedspersoner, den offentlige læge eller en anden autoriseret læge, på toldstederne tillige toldinspektøren samt eventuelt en eller flere forstandige og agtede mænd, udnævnt af amtmanden efter samråd med fysikus eller den medicinske embedsmand.

Herunder kan også høre sygehusregnskaber, idet man i anden halvdel af 1700-årene i flere byer fik sygehuse.

Karantænevæsen. I anden halvdel af 1700-årene oprettedes karantænekommissioner, også kaldet sundhedskommissioner i tiden før man fik disse (1831–32), i flere af de vigtigste søkøbstæder. I 1805 indførtes karantænekommissioner i alle de resterende søkøbstæder, bestående af en øvrighedsperson, stedets fysikus eller en anden læge, en kongelig søofficer eller en anden søkyn dig og den, der på stedet havde det øverste opsyn med toldvæsenet. Kommissionen skulle iværksætte foranstaltninger i forbindelse med smitsomme sygdomme og indberette til karantænekommissionen i København.

Indkvarteringsvæsen. Indkvartering var den forvaltningsvirksomhed, der gik ud på at skaffe soldater kvarter. Fra gammel tid påhvilede der befolkningen i købstæderne visse pligter til at modtage trop-

per i garnison, den såkaldte ordinære indkvartering, og herunder at stille visse lokaliteter til rådighed, således kvarterer til underofficerer og menige, staldrum til heste, sygehuse, fouragelofter, magasiner til brødkorn, vagthuse, regimentsdepot og vognremiser. Indkvarteringskommissionen traf afgørelser om de fordringer, der kunne stilles til byen. Sådanne kommissioner indrettedes i henhold til reglementer af 1764 og 1775 og forordning af 1816. Ifølge reglement af 1788 bestod kommissionen af 1) byens øvrighed, dvs. magistrat, 2) en officer, valgt af byens højstkommanderende og 3) to af byens bedste borgere. Hvad kommissionen ikke kunne enes om, forelagdes amtmanden og regimentschefen. Fordelingen af den ekstraordinære indkvartering foretoges af den civile øvrighed i samarbejde med den militære befalingsmand.

Indrulleringsvæsen. De borgerlige indrulleringskommissioner i købstæderne var oprettet i begyndelsen af 1800-årene ved specielle bestemmelser for de enkelte byer og bortfaldt med en række undtagelser ved ophævelsen af borgervæbningerne og omordningen af brandvæsenet i 1856 og 1868.

De borgerlige indrulleringskommissioner bestod af byfogeden, chefen for borgervæbningen, brandinspektøren og et af borgerrepræsentantskabet/byrådet valgt medlem. Deres opgave var at føre nøjagtige ruller over alt det tjenstpligtige mandskab mellem 18 og 50 år med henblik på borgerlige artillerikorps og brandkorps.

Borgervæbningen (1802–70) oprettedes i købstæderne i henhold til kgl. resolution af 1801 og bestod af to afdelinger: 1. afdeling, der omfattede de virkelige borgere under 50 år, skulle bidrage til god skik og ordens opretholdelse i byen og 2. afdeling, der omfattede det øvrige våbendygtige mandskab af borgerklassen, uden borgerskab, under 50 år, skulle værne mod fjendtlige overfald.

I 1804 åbnedes der adgang til fritagelse for tjeneste i borgervæbningen mod betaling af et engangsbeløb på 50–500 rdl.; beløbene indgik i borgervæbningsfonden til borgervæbningens fremme. Af renterne tillagdes der uformuende borgere en godtgørelse for den tid, de anvendte i borgerlig-militær tjeneste. Fondene ophævedes imidlertid efterhånden og henlagdes under brandfondene, der i 1873 indgik i de enkelte købstæders kasse. Allerede 1822 ophævedes 2. afdeling, bortset fra byerne Helsingør, Korsør, Nyborg, Odense, Frederikshavn, Ålborg, Randers, Århus, Horsens, Fredericia og Ribe, hvor der af denne afdeling var organiseret artilleri- og jægerkorps. Efterhånden nedlagdes begge afdelinger, i de seneste tilfælde 1870.

Havnevæsen. Fra gammel tid havde havnene en selvstændig administration og økonomi, uafhængigt af byens almindelige kasse, med egne indtægter fra afgifter på handel og skibsfart, henholdsvis bropenge (vareafgift) og havnepenge, der opkrævedes af toldkassereren og månedsvis afleveredes til havnekassen. Byerne havde dog tilsynet med og bestyrelsen af havnene.

En særstilling som statshavne havde havnene i Helsingør og Frederikshavn.

Havnekommissionerne havde i henhold til kgl. resolution 1798 indtil 1869 bestyrelsen af havnene. De bestod af et medlem af magistraten og to blandt kommunens indbyggere valgte medlemmer, hvortil 1850 kom en toldembedsmand.

For havnens drift havde man bestemmelser i havnereglementer, hvoraf det første for en provinshavn var for Helsingør 1767 og udstedt i anledning af en ombygning og udvidelse af havnen. Med toldforordningen 1797 udsendtes et generelt havnereglement for hele landet.

Blandt *havnens bestillingsmænd* mærkes for den ældre tid målere og vejere, vrage, favnsættere og havnefogeder, hvoraf flere stod under magistratens tilsyn. Senere var havnefogeden ansat under byrådet, og i en række havne, således Sakskøbing, Rønne, Hasle og Nekso, havde man lodser ansat af havnebestyrrelserne.

Bygningskommissionerne. I 1832 blev i en anordning angående brandvæsenet i købstæderne påbudt oprettelse af bygningskommissioner, der fra brandvæsenet skulle overtage en række af dets opgaver i henhold til forordning af 1761: kontrol med indretningen af kaminer, kakkelovne, skorstene m.m. samt tilsyn med, at bygninger blev opført forskriftsmæssigt. Som noget nyt skulle bygningskommissionerne give tilladelse til alle nyopførelser, ombygninger og hovedreparationer m.m. og i forbindelse hermed fastsætte en ny byggelinje. Bestemmelser

på dette område kunne tidligere være fastlagt i lokale brandreglementer.

Bygningskommissionen bestod ifølge anordning af 1832 af borgmesteren og – hvor denne ikke tillige var dette – politimesteren, brandinspektøren (i byer med brandkorps dog dettes højestkommanderende), to eligerede mænd og to andre udnævnt af amtmanden efter forslag fra magistraten.

Gade- og vejvæsen. I forordningen af 1664 og reskript af 1672 fandtes visse bestemmelser om gadernes vedligeholdelse; men mere detaljerede bestemmelser findes karakteristisk nok blot for storbyen København, og først med bygningsloven 1858 fik man en række lidt mere detaljerede bestemmelser.

I flere byer havde man i første halvdel af 1800-årene *brolægningsskommissioner*, men de ophævedes ved lov 1868, og deres område henlagdes direkte under byrådet.

Offentlige stiftelser. Fra gammel tid fandtes i købstæderne en række legatkapitaler, der var hensat til fordel for fattige, skole eller kirke. Til bestyrelse af disse oprettedes 1683 *inspektioner for de offentlige stiftelser*. De omfattede præsten og nogle magistratsmedlemmer eller i byer uden magistrat byfogeden og fungerede under overbestyrelse af stiftamtmanden og biskoppen.

Brandvæsen. I 1718 traf man med bestemmelser om brandredskaber de første mere generelle foranstaltninger med henblik på brandbekæmpelse og begræns-

ning af ødelæggelserne ved de skadelige, ikke sjældne bybrande. Videre i samme retning gik et reskript 1735 angående brandredskab, brandfolk og en brandordning i alle købstæder, og man fik i denne periode også en række anordninger for enkelte byer. Endelig fik man med forordning angående brandvæsenet 1761 bestemmelser for købstæderne for et mere udbygget brandvæsen, med en brandinspektør og med forskrifter vedrørende ikke blot anskaffelse og vedligeholdelse af brandmateriel og brandpersonalet, men også indretning af ildsteder, omgang med ild og lys, eksercits af brandfolk og visitation af materiel, bødestemmelser og en brandret.

Offentlige bygninger og anlæg. I en del købstæder fik man i første halvdel af 1800-årene nye rådhus og/eller ting- og arresthuse. Til at forestå disse byggearbejder nedsattes almindeligvis bygningskomitéer, der fungerede indtil arbejderne var afsluttet og efterlod sig arkiver med korrespondance, regnskaber, bygningstegninger m.m. I samme periode begyndte man i byerne at få en række nye kommunale bygninger og anlæg, man ikke tidligere havde kendt, som gasværkerne og sygehusene. Gasværkerne, der ofte i de første år var private, blev anlagt i en længere række købstæder allerede før 1868, med Odense som den første 1853, fulgt af Ålborg, Randers og Helsingør 1854, Assens og Århus 1855, Silkeborg, Svendborg 1856.

Byens bestillingsmænd. I almindelighed har arkiverne efter byens embeds- og be-

stillingsmænd deres særlige proveniens og hører under de afsnit, der er gennemgået ovenfor. Der har dog været yderligere enkelte embedsmænd ud over de nævnte, med en mindre omfattende virksomhed, som skorstensfejere og vægtere. Målere og vejere, som kan anføres under havnevæsen, kan også forekomme i købstæder, der ikke er havnebyer.

Kommunale valg omfattede fra 1700-årene og indtil 1837 valg af eligerede borgere (se ovenfor, s. 14) og i tiden 1837–68 valg af borgerrepræsentanter (se s. 14), medlemmer af ligningskommissionen (se s. 19), af bestyrelsen for de fattiges kasse (se s. 23–24) og revisorer (se s. 17). Ifølge anordning 1837 angående købstædernes økonomiske bestyrelse var valgkredsene identiske med kommunerne, og valgene lededes af en valgbestyrelse bestående af magistraten eller byfogeden og formanden for borgerrepræsentanterne samt et andet medlem af disse. Forud for valgene udarbejdede valgbestyrelsen med hjælp af kæmneren og andre af byens bestillingmænd

en liste over de valgberettigede og valg-bare borgere.

Arkivmaterialet omfatter kommunalvalgbestyrelsens protokoller med redegørelser for valgenes forløb samt kommunalvalglisten.

Folketællinger. Den første landsdækkende folketælling afholdtes 1769 og fulgtes i tiden før 1869 af tællinger 1787, 1801, 1834 og derefter hvert femte år 1840–60. Materialet fra tællingerne, de udfyldte optællingsskemaer, ligger i Rigsarkivet. Men i mange rådstuearkiver ligger materiale fra flere af tællingerne, korrespondance, kopier af optællingsskemaerne (dog ikke fra tællingen 1769, hvor sådanne blot udarbejdedes få steder) eller af sammentællingsskemaerne, med fordeling på aldersgrupper eller erhverv.

I en del rådstuearkiver findes materiale fra en folketælling 1748 (Ribe stift) og 1753 (Sjællands stift). De såkaldte mandtal eller *mandtalslister* har været benyttet ved skatteopkrævningen, se s. 18–20.

Rådstuearkivernes ordning

Selv om der også for det ældre materiale i rådstuearkiverne er en forbavsende, vis form for enhedspræg fra købstad til købstad, er arkiverne dog ordnet på vidt forskellig måde. Mange står i en orden, der næppe er ændret meget, siden de indgik i landsarkiverne i slutningen af 1800-årene eller i begyndelsen af 1900-årene. Man er derfor i høj grad afhængig af registraturerne, som det kan være nødvendigt at gennemse fra ende til anden. Selv om de kan rumme overskrifter som **Magistraten** eller **Kæmneren**, kan materiale fra disse organer meget vel stå andetsteds, ja, selv kæmnerregnskaberne kan stå et helt andet sted end under Kæmneren.

I *Landsarkivet for Sjælland* står en del af rådstuearkiverne efter en ordningsplan, der er benyttet i den trykte registratur over Køge rådstuearkiv, 1985, og omfatter følgende:

A. Arkivet, B. Magistratens forhandlinger, C. Magistratens korrespondance, D. Magistratens regnskaber, E. De eligerede borgere, F. Borgerrepræsentationen, G. Kommunalbestyrelsen, H. Kæmnerens regnskaber og korrespondance, I. Skatte- og afgiftsregnskaber, J. Markvæsen, K. Told, accise og konsumtion, L. Brandforsikring, M. Skolevæsen, N. Fattigvæsen, O. Sundhedsvæsen, P. Karantænevæsen, Q. Indkvarteringsvæsen, R. Indrulleringsvæsen, S. Borgervæbningen, T. Havnevæsen, U. Bygningsvæsen, V. Gade- og vejvæsen, W. Offentlige stiftelser, X. Brandvæsen, Y.

Offentlige bygningr og anlæg, Z. Byens bestillingsmænd, Æ. Kommunale valg, Ø. Folketællinger og Å. Andet.

I *Landsarkivet for Fyn* står alle rådstuearkiverne, der her kaldes magistratsarkiver, ordnet efter følgende fælles plan: A. Arkivdesignationer, B. Byens rettigheder, C. Rådstueretten, D. Magistratens forhandlinger og korrespondance, E. De eligerede borgere, F. Bestillingsmænd, G. Næringsvæsen, H. Kommunens bygninger og jorder, I. Brandforsikring, K. Skatte- og regnskabsvæsen, L. Indkvartering, M. Borgervæbningen, N. Sundhedsvæsen, O. Bygningsvæsen, P. Brand- og vandvæsen, Q. Bro-, gade- og vejvæsen, R. Havnevæsen, S. Skolevæsen, T. Fattigvæsen, U. Legatvæsen, V. Valg, X. Statistik og folketælling, Y. Diverse, Z. Borgerligt ægteskab.

I *Landsarkivet for Nørrejylland* anfører guiden rådstuearkiverne i følgende ideelle, men ikke gennemførte orden:

I. Magistraten. A. Rådstueretten: Justitsprotokoller. Kopibøger. Domprotokoller. B. Statsskatteoppebørslen. C. Brandforsikringen. D. Byforvaltningen: Forhandlingsprotokoller (rådstuebøger). Korespondance. Borgerskabsprotokoller. Næringsadkomster. Handelsregistre. Markedspas. Indkvartering. Beskikkelse og instrukser. Mosaiske trosbenedere. Borgerligt ægteskab (-1923). Navnebeviser. Regnskabsvæsen (-1827). Revision af kæmner- og fattigregnskaber.

II. Rådstuesamlingen. III. Eligerede borgere (-1837). IV. Kommunalbestyrel-

sen (1837–68). V. Borgerrepræsentationen (1837–68). (VI.) VII. Kommunale kommissioner. 1. Brandret (1761–1873). 2. Brandkommissionen. 3. Bygningskommissionen. 4. Indkvarteringskommissionen. 5. Havnekommissionen (1798–1868). 6. Havnebestyrelsen (1860 ff.). 7. Brolægningskommissionen (-1868). 8. Svendeprovkommissionen (1862 ff.). 9. Diverse kommissioner.

VIII. Kæmneren: Jordebøger og ligninger. Hoved- og kassebøger. Regnskaber. IX. Kommunalvalgbestyrelsen: Forhandlingsprotokoller. Valglister. X. Takserborgerne, senere ligningskommissionen. XI. Overligningskommissionen. XII. Købstadens reviderede regnskaber. Tillæg: A. Fattigkommissionen. B. Skolekommissionen. C. Diverse, bl.a. legater.

Rådstuearkivmateriale i Rigsarkivet

Som lokalarkiver findes rådstuearkiverne i de fire landsarkiver. Ikke desto mindre findes en del rådstuearkivmateriale i Rigsarkivet.

I samlingen *Ældre lokalarkiver* findes en gruppe *Byarkiver*, hvori er samlet en del arkivalier med primær eller sekundær proveniens i rådstuearkiver, idet der dog fra Ribe er et stort arkiv med sikker proveniens i byens arkiv. Alle dokumenter før 1450 er i Middelaldersamlingen. Ny kronologisk række, og til materialet fra perioden 1450–1559 er for nogle byer føjet spredt materiale fra 1500–1700-årene.

I samlingen *Regnskaber 1559–1660* findes under Ekstraskatteregnskaber købstædernes ekstraskatter, for et veks-lende antal år fra ca. 30 købstæder på

Øerne og i Nørrejylland. I samlingen *Regnskaber 1660-ca. 1848* findes under Købstadsregnskaber 1660–1848 kæm-ner-, skatte- og byfogedregnskaber m.m. i lange ubrudte rækker for de enkelte kongerigske købstæder, under Køben-havnske regnskaber 1661–1848 og Sles-vigske byregnskaber 1684–1842 det til-svarende materiale, for de slesvigske byer kun med få, spredte regnskaber.

Fra revisionen findes under *Revisionen for købstadsregnskaberne 1801–28* kopi-bøger, journaler og revisionsdokumenter til enkelte danske købstæders regnskaber 1798–1828.

I *Kort- og tegningsamlingen* findes un-der »Rentekammersamlingen« med til-læg også kort fra Danske købstæder.

Oversigt over rådstuearkiver -1869

Årstallet i parentes under Ældste materiale gælder privilegiebreve, der i mange rådstuearkiver findes langt tilbage i tiden, mens årstallet i den følgende kolonne angiver begyndelsen af det egentlige arkiv.

Købstad	Omfang i m	Ældste materiale
København.....		(1275) 1660
Køge.....	29	(1377) 1448
Roskilde.....	37	1682
Frederikssund-Slangerup.....	3,5	1728
Frederiksværk.....	0	—
Helsingør.....	99	(1426) 1509
Hillerød.....	8	1617
Holbæk.....	20	(1443) 1513
Kalundborg.....	29	1499
Nykøbing Sjælland.....	4	1669
Korsør.....	23	1459
Ringsted.....	9	1646
Skælskør.....	11	1662
Slagelse.....	45	1694
Sorø.....	6	1760
Næstved.....	29	1540
Præstø.....	7	1716
Stege.....	12	1649
Store Heddinge.....	8	1690
Vordingborg.....	14	1549
Allinge-Sandvig.....	2	1757
Hasle.....	2	1772
Neksø.....	3	1741
Åkirkeby.....	2	1723
Rønne.....	14	1708
Svaneke.....	3	1726
Maribo.....	6	1455
Nakskov.....	22	1601
Nykøbing Falster.....	17	1677
Nysted.....	3	1662
Rødby.....	5	1762
Sakskøbing.....	5	1678

Stubbekøbing	4	1651
Assens	16	1562
Bogense	10	1625
Kerteminde	14	(1413) 1460
Middelfart	12	1563
Odense	73	(1409) 1449
Fåborg	18	1524
Nyborg	26	(1435) 1554
Rudkøbing	22	1650
Svendborg	21	1409
Ærøskøbing	2	1653
Frederikshavn	4	1815
Hjørring	7	(1484) 1738
Skagen	4	1531
Sæby	4,5	1541
Nykøbing Mors	6,5	1761
Thisted	11	1561
Nibe	6	1701
Ålborg	61,5	1505
Skive	9	1501
Viborg	39,5	(1440) 1491
Ebeltoft	4	1534
Grenå	6,5	(1445) 1528
Hobro	6	1623
Mariager	7	1721
Randers	61,5	(1436) 1514
Århus	25*	1470
Horsens	21	1577
Skanderborg	5	1761
Fredericia	28	1661
Kolding	32	(1321) 1526
Vejle	22	(1327) 1545
Holstebro	7,5	1682
Lemvig	2,5	1724
Ringkøbing	11	1578
Ribe	45	1524
Varde	8	1519
Haderslev	11*	1630
Sønderborg	36	(1529) 1544
Åbenrå	40	(1335) 1596
Tønder	86	(1436) 1530

* Hovedparten af rådstuearkiverne fra de to byer opbevares i henholdsvis Erhvervsarkivet i Århus og i Haderslev byhistoriske Arkiv.

Registraturer og hjælpemidler

Registraturer

Rigsarkivet:

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Red. af Wilhelm von Rosen, I, 1983, s. 199, 667, 702, 712, 799–813, 882, 894.

Reg. 108A Regnskaber før 1559.

Reg. 108B Regnskaber 1559–1660.

Seddelreg. 76 Regnskaber 1660-ca. 1848.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, København:

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Af Harald Jørgensen, 1977, s. 169–83 [rådstuearkiver].

[Helsingør rådstuearkiv]. Frederiksborg amt 1. (Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868), 1971.

Køge rådstue. Arkivregistratur (Rådstuearkiver), 1985.

Landsarkivet for Fyn, Odense:

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Anne Riising, 1970, s. 78–90 [rådstuearkiver].

Magistratsarkiver indtil 1868 i Landsarkivet for Fyn, 1973.

Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg:

Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt, 1. Ved Hans H. Worsøe, 1980, s. 225–44 [rådstuearkiver].

Landsarkivet for Sønderjylland,

Åbenrå:

Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En Oversigt. Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt, 1944, s. 139–56 [rådstuearkiver].

De ældre nordlesvigske byarkiver. Forløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, 1979.

Hjælpemidler

Registre til borgerskabsprotokoller, på landsarkivernes læsesale, jfr. nedenfor under publiceret rådstuearkivmateriale.

Litteratur

Om købstædernes administration

M. Mackeprang: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejrs tid til Kristian IV, 1900, reprotryk 1975.

P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IVs tid til Enevældens ophør (1619–1848), 1–2, 1900, reprotryk 1977.

J. A. Stenfeldt: De danske kjøbstæder og deres bestyrelsesmåde efter vor lovgivning. En håndbog for embedsmænd og kjøbstædsborgere, 1–2, 1827–31.

P. F. Schou: Købstædernes forfatning og styrelse, 1901.

Helle Linde: Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750 med særlig hensyntagen til forholdene i Helsingør, Roskilde, Næstved og Hølbæk. (Administrationshistoriske Studier), 1978.

Helle Linde: Købstadadministrationen i Danmark. (Stadsadministrationen i Norden på 1700-tallet, Oslo 1982, s. 11–78).

Grethe Ilsøe: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735–65. (Administrationshistoriske Studier), 1978.

Købstadshistorier med udstrakt brug af rådstuearkivmateriale

Knud B. Christoffersen: Købstaden Frederikssunds historie 1801–1970, 1, 1801–1900, 1986.

Kalundborgs historie. Red. Tore Nyberg og Thomas Riis, 1–4, 1983–92.

Odense bys historie. Red. Tage Kaarsted m. fl., 2–6, 1980–86.

Aalborgs historie. Udg. af Aalborg Kommune, 2–5, 1987–90.

Ole Degn: Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560–1660, 1–2, 1981.

En ganske omfattende byhistorisk litteratur er bibliograferet i Henrik M. Jansen under medvirken af Knud Hannestad og Thomas Riis: A select bibliography of Danish works on the history of towns published 1960–1976, 1977. Henrik M. Jansen, Thomas Riis and Poul Strømstad: A select bibliography of Danish works on the history of towns published 1979–1982, 1983. Søren Federspiel and Thomas Riis: A select bibliography of Danish works on the history of towns published 1983–87, 1989.

Om brugen af rådstuearkiverne i byhistorierne 1967–92, se Ole Degn: Fra topografi og begivenheder til erhvervsliv og sociale forhold – Danske byhistorier 1967–1992. (Fortid og Nutid, 1993, s. 59–72).

Om rådstuearkiver i almindelighed

Ole Degn: Materialet i Ribe Rådstuearkiv før 1660. (Arkiv. Tidsskrift for Arkivvidenskab, 7, 1978, s. 90–98).

Om rådstuearkivernes middelalderlige materiale

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, 1. rk. 4, 1906–12, s. 77–103; 2. rk. 8, 1936, s. 124–232.

Om rådstueprotokoller og borgerskabsprotokoller

Hans Knudsen: De danske rådstueprotokoller og tingbøger. (Fortid og Nutid, 15, 1943–44, s. 73–90).

Johan Hvidtfeldt: Borgerbøger. (Fortid og Nutid, 15, 1943–44, s. 244–50).

Svend Larsen: Byting og rådstueret i Odense før 1669. (Til Knud Fabricius 13. august 1945, 1945, s. 136–59).

Om skatteoprævningen

Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: Skatter og skatteforvaltning i ældre tider, 1948, reprotryk 1976.

Om grundtaksterne

Johan Jørgensen: Køge i det 18. århundrede. En studie i taxationer. (Arkiv. Tidsskrift for Arkivvidenskab, 1, 1966–67, s. 253–74).

Om havnekommissionerne

Wilhelm von Rosen: Købstædernes havnekommissioner 1798–1868. (Arkiv. Tidsskrift for Arkivvidenskab, 6, 1976–77, s. 168–89).

Publiceret rådstuearkivmateriale

Meget lidt rådstuearkivmateriale er publiceret som kildetekster, hvoraf følgende anføres:

Rådstueprotokoller og bytingbøger:

Erik Kroman (udg.): Malmø rådstueprotokol (stadsbø) 1503–1548, 1965.

Einar Bager (udg.): Malmø stadsbog 1549–1559. Rådstuerettens, bytingets og toldbodrettens protokol, 1972.

Leif Ljungberg og Einar Bager (udg.): Malmø tingbøger 1577–83 og 1588–90, 1968.

Erik Kroman (udg.): Helsingør stadsbog 1549–1556. Rådstueprotokol og bytingbog, 1971.

Karen Hjorth og Erik Kroman (udg.): Helsingør stadsbog 1554–1555, 1559–1560 og 1561–1565. Rådstueprotokol og bytingbog, 1981.

Erik Kroman (udg.): Ribe rådstuedombøger 1527–1576 og 1580–1599, 1974.

Kæmnerregnskaber:

P. V. Jacobsen: Kæmnerregnskab for 1577 fra Helsingør. (Danske Magazin, 3. rk. 2, 1845, s. 177–229).

Borgerskabsprotokoller:

Ludwig Andresen (udg.): Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1969, 1937.

Otto Th. Achelis (udg.): Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864, 1940.

Jørgen Swane (udg.): Vejle borgerbog 1754–1870, 1943.

Otto von Spreckelsen (udg.): Viborg bys borgerbog 1713–1860, 1955.

Morten Kamphövener (udg.): Borgerskaber i Åbenrå, 1–2, 1974.

Kildesamlinger:

O. Nielsen: Københavns diplomatarium. Samling af dokumenter, breve og andre kilder, 1–8 + registre, 1872–87.

A. Heise: Diplomatarium Vibergense, 1879.

J. R. Hübertz: Aktstykker vedkom-

mende staden og stifter Aarhus, 1–3, 1845–46.

H. C. P. Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense. Samling af aktstykker til staden Flensborgs historie indtil året 1559, 1. 1200–1500, 1865. 2. 1501–1559, 1873.

Ordliste

Bestillingsmand

Mindre betydelig offentlig stilling

Borgeleje

Skat til dækning af soldaters indkvartering

Bropengeregnskaber

Regnskaber over indtægter fra afgifter af varer, der passerer byens skibbro

Delinkventregnskaber

Regnskaber over skat opkrævet til dækning af byens udgifter i forbindelse med fængslede forbrydere

Eligerede borgere

Forsamling af valgte borgere i perioden ca. 1550–1837

Frøkenskat

Skat udskrevet til dækning af omkostningerne i forbindelse med en prinsesses, en frøkens, bryllup

Indrullering

Optagelse af værnepligtige i lægdsrullen

Karantæne

Midlertidig udelukkelse for at hindre indtrængen af smitsomme sygdomme

Konsumtion

Forbrugsafgift på varer indført fra landet til byerne

Læstetal

Tal, der angiver et skibs lasteevne i læster à 1,8 ton

Prinsessestyr

Det samme som frøkenskat

Proveniens

Et arkivales oprindelse, angivet ved den administration eller person, der har skabt det

I Arkivernes Informationsserie er tidligere udsendt

Finn Andersen: Selv dødsboer fortæller. Skifteretssager og deres brug.

Ole Degn: Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug.

N. H. Frandsen: Foreningshistorie og retsbetjentarkiver.

Margit Mogensen og Erik Nørr: Menighedsrådene og deres arkiver.

Arne Møller Pedersen: Brand, vand, mug og grimme dyr.

Sigurd Rambusch: Vælgere i organisation. Om vælgerforeningshistorie.

Jørgen Nybo Rasmussen: Kort – om kort og tegninger.

Poul Thestrup: Mark og skilling, kroner og øre. Pengeenheder, priser og lønninger i Danmark i 350 år (1640–1989).

Poul Thestrup: Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen til i dag.

Hans H. Worsøe: Amtmanden var med til det hele. Amtsarkiver og deres brug.

Paul G. Ørberg: Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirkebøger og deres brug.

Serien forhandles af Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Arkivernes Informationsserie omfatter en lang række små bøger. De tjener to formål. Nogle af bindene giver en række konkrete oplysninger, der gør udnyttelsen af arkivernes samlinger lettere og hjælper til at få det bedste mulige ud af et arkivbesøg. Andre af bøgerne retter sig især til de mange, der har ansvaret for at sikre bevaringen af nutidens arkivalier, inden de afleveres til statens arkiver. Her gives de tekniske oplysninger, der letter det ansvarsfulde arbejde og svarer på en lang række spørgsmål, der opstår i dagligdagen.

DIS-Danmark

1 0 0 7 4 7